

І.С. ЧОРНОДІД,

д.е.н., доцент кафедри економіки підприємства та менеджменту
Академія праці соціальних відносин і туризму

Інституційні чинники соціальної конкурентоспроможності країни

В статті розкрито інституційні чинники соціальної конкурентоспроможності країни. Проведений аналіз теоретичних підвалин теорії інституціоналізму. Розкрито інституційні фактори впливу на економічний розвиток: загально–цивілізаційні, політично–правові, соціально–економічні, соціально–психологічні. Доведено, що відносини власності, серед найважливіших інституціональних чинників функціонування національної економіки, відіграють ключову роль в економічній системі. Запропоновано інституційний механізм країни котрий формується у процесі інституціоналізації соціально–економічних відносин. Доведено, що для сучасних взаємовідносин в суспільстві характерним є зрощування бізнесу, політики та бюрократії, недовіра суспільства до своїх лідерів, корупція, несправедливий механізм приватизації, втрата моральних цінностей.

Ключові слова: конкурентоспроможність, інститут, соціальна конкурентоспроможність, інституційне середовище, інституційний інструментарій, соціальна безпека.

И.С. ЧОРНОДИД,

д.е.н., доцент кафедри економіки підприємства и менеджмента
Академии труда, социальных отношений и туризма

Институциональные факторы социальной конкурентоспособности страны

В статье раскрыты институциональные факторы социальной конкурентоспособности страны. Проведен анализ теоретических основ теории институционализма. Раскрыты институциональные факторы влияния на экономическое развитие: такие как цивилизационные, политически–правовые, социально–экономические, социально–психологические. Доказано, что отношения собственности, среди важнейших институциональных факторов функционирования национальной экономики, играют ключевую роль в экономической системе. Предложено институциональный механизм страны который формируется в процессе институционализации социально–экономических отношений. Доказано, что для современных взаимоотношений в обществе характерно сращивание бизнеса, политики и бюрократии, недоверие общества к своим лидерам, коррупция, несправедливый механизм приватизации, потеря нравственных ценностей.

Ключевые слова: конкурентоспособность, институт, социальная конкурентоспособность, институциональная среда, институциональный инструментарий, социальная безопасность.

I. CHORNODID,

Dr. in Economic Sciences, associate professor
Academy of Labour, Social Relations and Tourism

Institutional factors of social competitiveness of the country

In the paper the institutional factors of social competitiveness of the country are disclosed. The analysis of the theoretical foundations of the theory of institutionalism was carried out. The institutional factors of influence on economic development are revealed (civilizational, political–legal, socio–economic and social–psychological). It is proved that property relations (among the most important institutional factors in the functioning of the national economy) play a key role in the economic system. The institutional mechanism of the country, which is formed in the process of institutionalization of socio–economic relations, is proposed. It is proved that today's relations in society are characterized by merging business, politics and bureaucracy, distrust of society to its leaders, corruption, unfair mechanism of privatization, loss of moral values.

Keywords: competitiveness, institute, social competitiveness, institutional environment, institutional tools, social security.

Постановка проблеми. За сьогоднішніх умов розвитку економік у рейтингу глобальної конкурентоспроможності провідні позиції посідають ті держави, що досягли високих показників людського розвитку, рівня технологій, освіти, високої якості інституційного середовища. В умовах становлення та розвитку національної економіки інституційні чинники її соціальної конкурентоспроможності також змінювалися і вдосконалювалися, діяли з різною соціальною ефективністю, мали неоднозначні наслідки. Отже, детальне дослідження їх сутності, чинників впливу, дозволить підвищити зростання соціальної конкурентоспроможності національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових праць, в яких досліджуються інституційні чинники проблеми забезпечення конкурентоспроможності окремих країн, слід виділити наукові доробки таких видатних зарубіжних учених, як А. Норт, Т. Веблен, Дж. Коммонс, Д. Норт, М. Портер, О. Гордєєв та ін.

Питання забезпечення конкурентоспроможності економіки та її соціальної складової розглядаються у працях вітчизняних учених, таких як Л. Антонюк, Я. Базиліук, З. Варналій, Б. Гаврилишин, А. Гальчинський, О. Гордєєв, В. Гець, Т. Гайдай, А. Гриценко, О. Грішнова, Я. Жаліло, А. Колот, Е. Лібанова, І. Манцуров, О. Новікова, С. Пахомов, С. Пирожков, Ю. Полунєєв, Н. Халда О. Яременко та ін.

Метою написання *статті* є запропонувати інституційні чинники забезпечення соціальної конкурентоспроможності економіки.

Виклад основного матеріалу. Роль інституцій в житті організованого суспільства досить висока, тому сучасна теорія вирішальною мірою формується під впливом інституціоналізму, оскільки першочерговою потребою країни в період трансформації є створення та розвиток інститутів ринку.

Основною ідеєю теорії інституціоналізму є зосередження уваги на позаекономічній сутності рушійних сил суспільного розвитку, тобто, окрім технологічного фактору, головними чинниками соціально–економічного прогресу є політичні, соціальні, морально–етичні, етно–національні, нормативно–цільові та адміністративні.

Т. Веблен визначив інститути як «поширений образ думки в тому, що стосується окремих відносин між суспільством і особистістю і окремих

виконуваних ними функцій» [1]. Дж. Коммонс характеризує інституції у вузькому значенні, тобто як «систему законів чи природних прав, в межах яких індивіди діють як в'язні» та у широкому – як «колективну дію по контролю, лібералізації та розширенню індивідуальної діяльності» [2, с. 650]. В даному контексті сутність колективної дії варіюється від неорганізованого звичаю чи традиції до множини організованих поточних відносин, таких як сім'я, корпорація, профспілка, торговельні асоціації, держава.

А. Гриценко зазначає, що «в суспільстві немає нічого, що б не являло собою інституції. Інституції – це не просто елементи суспільства, це все суспільство, розглянуте в певному аспекті» [3]. О. Яременко доповнює зміст даного поняття тим, що інституція – як «традиція, норма, як безумовний спосіб господарюючої поведінки є чимось стійким, незмінним, стабільним» [4, с. 3].

Д. Норт визначав інститути як «правила гри» у суспільстві, або сформовані людиною обмеження, які сприяють утворенню взаємовідносин між індивідами [5]. За його словами, інститути утворюють відповідну структуру, в межах якої людина виражає свою поведінку, власні уподобання та бажання. Проаналізувавши інституційну структуру суспільства, він зазначив, що саме складна взаємодія формальних правил і неформальних обмежень, разом із механізмами примушення до їх виконання, формують наше звичайне життя і на правляють нас у тих повсякденних (само це слово викликає в свідомості уявлення про інституційну стабільність) справах, якими наповнено наше життя [5]. Д. Норт розглядає три інституційних «зрізи»: а) неформальні (неофіційні) обмеження; б) формальні (офіційні) правила; в) механізми примусу, що ефективно забезпечують дотримання цих обмежень і правил (суди, поліція та ін.).

Інститути можуть бути формальними (штучно створеними) та неформальними, – тими, що закладені глибинними закономірностями розвитку.

Під соціальною конкурентоспроможністю країни – ми розуміємо порівняльний стан розвитку соціальних процесів і явищ, який характеризує її місце у світовому співтоваристві, наявність порівняльних переваг за показниками рівня життя, соціальної безпеки, ступенем розв'язання глобальних проблем та потенційні можливості (економічні, технологічні, інституціональні, людські та інші) для забезпечення й підтримання високого

СОЦІАЛЬНО–ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

конкурентного статусу у політичній, економічній та соціокультурній сферах.[6]

З погляду соціальної конкурентоспроможності економіки формальні та неформальні інститути по-різному проявляються в різних суспільствах. [7].

Інституційне середовище характеризується як правова й адміністративна інфраструктура, у межах якої приватні підприємці, компанії і уряд взаємодіють з метою створення добробуту нації.

Інституційні фактори впливу на економічний розвиток (у тому числі й соціальну конкурентоспроможність економіки) визначаються перш за все за особливими умовами їх впливу.

Вони поділяються на: загально–цивілізаційні; політично–правові; соціально–економічні; соціально–психологічні [8].

Загально–цивілізаційні інститути формуються та регулюють соціально–економічний розвиток залежно від специфіки національно–історичних, культурних, демографічних умов розвитку. Вони спрямовані на визначення та реалізацію національної стратегії розвитку. Соціально–психологічні умови впливу на соціально–економічний розвиток безпосередньо пов'язані з системою чинників, які формують господарський менталітет, систему соціальних зв'язків, відносини відповідальності та інші особливості. Економічні інститути спрямовуються на регулювання умов економічної діяльності, інвестування у людський, інтелектуальний і соціальний капітал, стимулювання інновацій, організацію виробничого процесу тощо. Політичні інститути приймають рішення щодо забезпечення та регулювання правових норм та економічної політики у розвитку господарської діяльності. Політичні умови визначають інститути влади та державного управління. Спектр політичних інституцій варіюється від різноманітних правових характеристик, інституційних конструкцій та типів виборчих систем, правил створення політичних партій й опозиції, до норм та заходів, які забезпечують політичну стабільність і збалансованість у країні.

У сучасних міжнародних рейтингах конкурентоспроможності окремих країн інституції мають визначальне значення. Розглядаючи класифікацію інститутів за сферами діяльності, у їх структурі виділимо інституційні чинники, що безпосередньо впливають на потенціал соціальної конкурентоспроможності економіки країни та визначають показники соціальної конкурентоспроможнос-

ті. Ми розглядаємо наступні інституції та форми прояву цих інституцій що входять до індексу глобальної конкурентоспроможності такі як: право власності, етика і корупція, зловживання впливом, безпека, корпоративна етика, звітність

Серед найважливіших інституційних чинників функціонування національної економіки визначальне місце посідають відносини власності, що відіграють ключову роль в економічній системі, оскільки визначають різноманітність форм господарювання; виявляють, хто реально володіє, користується, розпоряджається засобами виробництва; на чью користь розподіляється суспільне багатство; як суспільство поділяється на класи і соціальні групи [7 с. 35].

Якщо права власності нечітко встановлені, погано захищені, мають певні обмеження, то виникає явище «розмивання» прав власності, що приводять до ослаблення мотивацій, до задоволення лише короточасних потреб і нераціонального використання ресурсів.

Система відносин власності закладає основу соціально–економічних відносин економічної системи країни. Залежно від специфіки її внутрішнього і зовнішнього середовища країна вибирає той чи інший варіант структури власності. Змінюючи частку державної власності та виробляючи політику впливу на приватний бізнес, держава визначає модель соціально–економічного розвитку. Позитивний вплив інституту власності на функціонування національної економіки може здійснюватися за умови формування економічної стратегії держави, зорієнтованої на створення правових умов для ефективного функціонування підприємств, конкурентного середовища, оптимізації структури власності, удосконалення механізмів управління державним сектором. Наразі складними інституційними проблемами української економіки залишаються: невиконання основного принципу ринкової економіки – розмежування власності та влади; переплетіння економічної та політичної влади; неефективність механізмів захисту прав власності та контрактів. Дуже відчутний для перебігу економічних процесів вплив політичних чинників.

Правові чинники відображають стан законодавчо–нормативної бази країни, яка розглядається з позиції розвитку законодавства, його стабільності й ефективності у регулюванні економічних відносин щодо гарантування основ со-

ціальної безпеки у суспільстві. Вони забезпечують систему прав власності, умови здійснення господарської діяльності, механізми соціального захисту тощо. Ці чинники пов'язані з юридичним закріпленням інструментів і процедур реалізації державної влади. Предмет їх вияву у національній економіці становлять відносини між органами влади і суб'єктами економічної діяльності; відносини між структурами влади з приводу реалізації повноважень у сфері управління та регулювання розвитку економіки, окремих її складових;

Охорона інтелектуальної власності є одним із показників інституційного впливу на національну конкурентоспроможність. На Давоському форумі наголошувалося на тому, що однією з головних умов підвищення конкурентоспроможності особливо країн, що розвиваються, виступає пришвидшення передачі об'єктів інтелектуальної власності зростаючим ринкам нової конкурентоспроможної продукції. У забезпеченні інноваційного, соціально спрямованого конкурентоспроможного розвитку головним завданням стає формування ефективної системи охорони та комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності, що сприяє створенню додаткових конкурентних переваг.

Нецільове використання бюджетних коштів це їх витрачання на цілі, що не відповідають. У практиці державного управління ця проблема пов'язана з несправедливим перерозподілом доходів, невиплатою заробітної плати, стипендій, пенсій, шахрайством із фінансовими ресурсами, привласненням, розтратою майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Як наслідок, загострюються соціальні суперечності в суспільстві, поширюється корупція, розвивається тіньова економіка, формується негативний соціальний капітал.

Незалежність судової системи є невід'ємною ознакою правової держави, в якій кожен має право на судовий захист своїх прав і свобод. Незалежність судів в Україні – це конституційний принцип організації та функціонування судів з метою забезпечення права осіб на такий захист. Недовіра у здатність суду справедливо вирішувати спори на підставі закону породжує правовий нігілізм і, по суті, позбавляє громадян упевненості у своїй правовій захищеності, особистій безпеці, що, у свою чергу, спонукає їх до позасудового розв'язання конфліктів. Недовіра до суду підриває засади правосуддя.

Так, політична криза 2013–2014 рр. в Україні вкрай загострила руйнівні процеси у сфері правосуддя. Неспроможність суб'єктів політичного протистояння розв'язувати юридичні проблеми належними засобами призвела до масштабного втручання політиків у правову сферу, в тому числі у сферу правосуддя.

Етика бізнесу як показник ефективності соціальних інститутів у сфері приватного бізнесу визначає правила, норми, якими регулюються відносини різних суб'єктів бізнесових відносин. Етичний бізнес визначається категоріями чесності, порядності, поваги до партнерів, дотриманням слова, здатністю ефективно функціонувати на ринку згідно з чинними законами, встановленими правилами і традиціями.

Враховуючи те, що соціальна конкурентоспроможність економіки значною мірою задається якістю базових інститутів, важливо розрізняти їх на різних рівнях функціонування економіки. Інституційне забезпечення соціально орієнтованого управління на різних економічних рівнях значною мірою визначається діями влади, спрямованими на встановлення інститутів, порядок функціонування яких визначається тими цілями та завданнями, що сприяють зростанню соціальної ефективності економіки, забезпеченню еколого–економічної та етико–правової відповідальності суб'єктів господарювання за результати своєї діяльності, за розбудову громадянського суспільства.

З погляду впливу на соціальну конкурентоспроможність національної економіки необхідно підкреслити значення англо–американського підходу до трактування інститутів, прихильники якого у маніфесті про «Глобальні інституційні стандарти» (2006 р.) визначили універсальний (стандартний) набір інституційних важелів, при адаптуванні яких країни можуть досягнути економічного добробуту. Серед пріоритетних інституцій вони називають: сповідування демократичних цінностей (демократичний політичний режим); дотримання незалежної судової системи; професіоналізм державних службовців з дотриманням прозорості й підзвітної системи їх найму; збереження незначної частки підприємств державної форми власності і їх контроль за допомогою незалежних регуляторних механізмів; розгалужена мережа фондових бірж; фінансовий режим, що сприяє стабільності і передбачуваності його учасників; корпоративна регулятор–

СОЦІАЛЬНО–ТРУДОВІ ПРОБЛЕМИ

на система, зорієнтована на інтереси акціонерів; гнучкий ринок праці [9].

Наведені підходи дозволяють пояснити причини та фактори неефективності вибору суспільних інститутів, що призводить до зниження потенціалу соціальної конкурентоспроможності національної економіки. Так, наприклад, існування державної монополії у формуванні інститутів та інституційного середовища призвело до виникнення інституційних пасток у результаті застосування традиційних способів та механізмів функціонування суспільних інститутів, або, навпаки, використання трансплантованих (не завжди вдало адаптованих) суспільних інститутів. Так само невдалий вибір методів, технологій та способів приватизації в Україні призвів до становлення інституту корпоративної власності, за якого економічна влада визначається не стільки розмірами пакетів акцій у власності корпорації, скільки здатністю здійснення контролю над підприємством, розділенням власності і контролю, у результаті чого формується залежність механізмів контролю по захисту учасників корпоративних відносин від свавілля менеджерів, співвідношення інтересів різних груп акціонерів і менеджерів, правових гарантій дрібних акціонерів на участь в управлінні тощо.

Інституційний механізм кожної країни виступає як цілісна система упорядкування ролей і взаємовідносин суб'єктів у відповідності із традиціями та новими встановленими інститутами суспільства. Сукупність формальних та неформальних інститутів забезпечує узгодження та коригування інтересів різних суспільних груп, поліпшує координацію їх спільної діяльності, стимулює розвиток соціального та людського капіталу, у тому числі сприяє зростанню соціальної конкурентоспроможності економіки.

Що стосується об'єкту інституційного механізму, то ним можуть виступати особливі вимоги, у результаті трансформації яких (в процесі життєдіяльності суб'єктів) формується сукупність специфічних правил та норм як інструментів їх ефективної взаємодії. Відповідно, мають бути створені передумови для виконання таких вимог. І ними виступають вигоди від використання інструментів (в процесі взаємодій), доступ до яких чітко обмежений колом визначених заздалегідь акторів [10].

Інституційний механізм формується у процесі інституціоналізації соціально–економічних від-

носин. У трансформаційних умовах роль інституціоналізації полягає у тому, що вона є чинником зниження невизначеності і основою для прогнозування поведінки суб'єктів. Інститути пропонують схему дії у тих сферах, де ця схема не існувала раніше і тому в ній була невизначеність. Так у процесі інституціоналізації відбувається заміна спонтанної поведінки на передбачувану, яке очікується і моделюється. Суспільство, створюючи інститути, закріплює певні види соціальної взаємодії, робить їх постійними і обов'язковими. Далі на цій основі розробляється система санкцій. Фіналом інституціоналізації інтересів можна вважати створення відповідно до норм і правил чіткої інституційно–рольової структури інтересів, схваленої більшістю учасників соціально–економічного процесу.

Для максимального узгодження та збалансування розмаїття інтересів та вигод кожного із суб'єктів найбільш дієвими виступають: структура (суб'єктна, об'єктна та функціональна); інструменти (норми та правила, регламенти та контракти, угоди та домовленості); методи громадського регулювання інститутів (узгодження, прогнозування та моделювання, проектування, експертиза та обговорення, організація безпосередньої діяльності, моніторинг та контроль, багатосторонні переговори тощо) [10, с. 40].

Головними суб'єктами, що визначають соціальну конкурентоспроможність національної економіки, виступають держава, громадяни, підприємства, організації і установи. Об'єктами – особа, її права і свободи, добробут, соціальна безпека; підприємство, його економічні і немайнові цінності, людський соціальний капітал; держава, її конституційний лад, економічна незалежність, системна і територіальна цілісність тощо [7, с.37].

Механізм забезпечення соціальної конкурентоспроможності національної економіки має свою специфіку на рівні держави, регіону і підприємства, що вимагає створення системи її забезпечення стосовно кожного конкретного господарського рівня. Цей механізм передбачає узгодження економічних інтересів суб'єктів різних рівнів господарювання.

Жаль, за умов трансформаційного суспільства суб'єктно–об'єктна структура взаємовідносин характеризується складною системою взаємозв'язків і часто зумовлює негативні соціально–економічні наслідки, такі як: зрощування бізнесу, політики та бюрократії, недовіра суспільства до своїх лідерів,

корупція, несправедливий механізм приватизації, втрата моральних цінностей та ін.

Даючи оцінку таким взаємозв'язкам, А. Олейник називає сучасне суспільство «мережесним капіталізмом», розуміючи складну систему формальних та неформальних, прозорих та непрозорих, групових та персоніфікованих зв'язків між кінцевим складом учасників локалізованих економічних відносин, які виникають між групами підприємств та підприємствами, а також групами та окремими представниками бізнесу і структур влади [11]. За таких умов складається й інституційний інструментарій – формальні та неформальні межі, в яких різні суб'єкти та уряд взаємодіють між собою з метою реалізації потреб.

З точки гарантування соціальної конкурентоспроможності національної економіки ефективність суспільних інститутів забезпечується ступенем відповідності сучасному рівню розвитку механізмів регулювання інституційного середовища, їх адекватністю стану розвитку економіки і суспільства, здатністю сприяти зростанню потенціалу соціальної конкурентоспроможності економіки, гарантуванню соціальної безпеки. Зокрема, це проявляється через рівень довіри громадян до соціальних та державних інститутів. Взаємодійності владних та соціальних інститутів з населенням країни виражають їх легітимність в очах спільноти, а рівень довіри населення до цих органів є оцінкою ефективності їх діяльності.

Висновки

Вибір та подальша ефективність економічних і політичних інститутів в країні залежать від базових потреб суспільства в даний момент його розвитку; ідеологічних засад, яких дотримуються його політичні лідери; конкретних історичних передумов розвитку і подій, що відбуваються на її території, а також від наявності соціально-економічного конфлікту в державі між її групами впливу щодо розподілу наявних суспільних та економічних благ. Теперішні підходи у створенні глобальних регуляторних правил функціонування ринків, узгодження спільних політичних й економічних питань на

міждержавному рівні, участь у міжнародних організаціях на паритетній основі засвідчують успішну та послідовну адаптацію різними суспільствами попередньо сформованих інституційних норм, завдяки яким і розбудовуються підвалини сучасного глобального простору.

Список використаних джерел

1. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – М.: Прогресс, 1984. – 367 с.
2. Commons R. John. Institutional Economics // American Economic Review. – 1931. – Vol. – 21. – P. 648–657.
3. Гриценко А. Наука и искусство институционального строительства / Гриценко А. // Институційна архітектура та механізми економічного розвитку: матеріали наукового симпозиуму. – Х.: ХНУ, 2005. – С. 20–31.
4. Яременко О.Л. Механізм інституційних змін / О.Л. Яременко // Економічна теорія. – 2006. – № 1. – С. 3–12.
5. Норт Д. Институції, институційна зміна та функціонування економіки / Пер. з англ. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
6. Чорнодід І.С. Методологія аналізу соціальної конкурентоспроможності країни / І.С. Чорнодід // Бізнес інформ. – 2013. – № 7. – С. 225–231.
7. Чорнодід І.С. Институційний інструментарій забезпечення соціальної конкурентоспроможності країни / І.С. Чорнодід // Інвестиції: практика та досвід – 2015. – № 19. – С. 34–38.
8. Piech K. Economic Policy and Growth of Central and East European Countries / K. Piech. London, University College London. – 2003. – P. 8.
9. Discussion paper № 2006\05. UNU-WIDER. Understanding the Relationship between Institutions and Economic Development. Ha-Joon Chang. July 2006. – P. 3
10. Гордеев О. Концептуальні підходи до сутності інституційного механізму / О. Гордеев. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2012-3/doc/1/07.pdf>
11. Олейник А.Н. Институциональные аспекты социально-экономических трансформаций / А.Н. Олейник. – М.: ТЕИС, 2000. – 159 с.